

Judikatorní odklony a legitimní očekávání účastníků řízení

Viktor Gazda*

Abstrakt: Příspěvek zkoumá otázku určení obecného pravidla časové působnosti tzv. judikatorních odklonů. Tedy temporalitu rozhodnutí vrcholného soudu, který dospěje k odlišnému než dosud uplatněnému a konstantnímu výkladu práva. Článek analyzuje silné a slabé stránky doktrinárních přístupů k řešení temporálních dopadů pravé změny judikatury, stejně jako zohledňuje soudní praxi zejména Ústavního soudu. Taktéž jsou na následujících řádcích naznačeny nejvýznamnější výjimky z převážně užívaného pravidla – tzv. incidentní retrospektivity – a pozornost je věnována i kritériím pro odlišení jednotlivých variant řešení časových účinků odklonu. Článek kriticky analyzuje dosud postulovaná pravidla na pozadí míry legitimacy očekávání obdobného řešení právního případu (potenciálními) účastníky soudních řízení. Autor si klade otázku zobecnitelnosti získaných poznatků pro precizaci pravidel dosud užívaných při řešení konfliktů vznikajících při judikatorním „zvratu“. V závěru autor poukazuje na způsob naložení se slabšími stránkami dosud preferovaných variant a nabízí částečně odlišná řešení, která ve větší míře zohledňují legitimní očekávání stran procesu tak, aby časové účinky případného judikatorního odklonu nebyly v individuálních případech nepřiměřené.

Klíčová slova: judikatorní odklon, legitimní očekávání, změna judikatury, soudcovské právo, precedent

Úvod

Smyslem článku je zkoumání určení pravidla časové působnosti judikatorních odklonů. Domnívám se, že doktrínou dovozené a zatím nejvíce přijímané řešení temporálních účinků změny konstantního právního názoru soudu zaslouží bližší upřesnění, zejména co do způsobu a četnosti jeho použití. Pro přehlednost hned v úvodu vymezují základní varianty řešení odklonu, jejichž aspekty a použití tento článek zkoumá.

V jednotlivých řešeních časových účinků odklonu vycházím z u nás nejrozpracovanější koncepce z pera Zdeňka Kühna, zejména podle druhého vydání *Judikatury a právní argumentace*.¹ Základní způsoby určení časových účinků odklonu jsou podle Zdeňka Kühna čtyři: 1) incidentní retrospektivita, 2) omezená retrospektivita, 3) omezená čistá propektivita anebo 4) čistá propektivita.²

Podle primárního pravidla pro určení časové působnosti judikatorního „přelomu“ – tzv. „*incidentní retrospektivity* – se nová soudcovská norma použije ve všech probíhajících řízeních, případně i na žaloby podané po jejím vynesení“.³ Je zřejmé, že očekávání

* JUDr. Viktor Gazda. Asistent katedry teorie práva a právního učení Právnické fakulty Univerzity Karlovy. E-mail: gazda@prf.cuni.cz. Tento článek vznikl s podporou projektu GAČR reg. č. 19-10723S *Co současné právo sjednocuje a co jej fragmentarizuje z pohledu právní teorie a soudní praxe?* Za cenné připomínky autor děkuje doc. Pavlu Ondřejkovi, doc. Janu Wintrovi a anonymním recenzentům tohoto článku. Za poskytnutí jednoho nedohledatelného textu patří poděkování doc. Vojtěchu Šimíčkoví.

1 BOBEK, M. – KÜHN, Z. a kol. *Judikatura a právní argumentace*. 2. vydání. Praha: Auditorium, 2013.

2 Viz též KÜHN, Z. Prospektivní a retrospektivní působení judikatorních změn. *Právní rozhledy*. 2011, č. 6, s. 192 an.

3 KÜHN, Z. Časová působnost judikatury. In: BOBEK, M. – KÜHN, Z. a kol. *Judikatura a právní argumentace*, s. 149. Jako primární vnímají toto pravidlo kromě právních teoretiků, v čele s profesorem Kühnem, i Ústavní soud a Nejvyšší soud – viz nálezy Ústavního soudu ze dne 8. 12. 2015, sp. zn. II. ÚS 1955/15, nebo rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 28. 11. 2012, sp. zn. 33 Cdo 199/2012.

účastníků řízení a obecně jednotlivců, jako důsledky právní jistoty, mohou být různými způsoby ovlivněny (případně zasaženy) odlišnými způsoby řešení judikatorního „zvratu“. Je otázkou, do jaké míry lze uvedené pravidlo určení mezí (časové) působnosti odklonu považovat za skutečně nejvhodnější, případně jak významné jsou výjimky z něj a jak s ním má být nejlépe nakládáno. Obecně není zcela vyřešeno a je otázkou, do jaké míry to lze určit, na jaké situace má dopadat výše uvedené pravidlo *incidentně retrospektivního* působení judikatorního odklonu. Proto též zkoumám, jak s tímto pravidlem současná praxe zachází a zda jej používá odůvodněně a nikoli mechanicky.

Především, že podle jednoho ze závěrů tohoto článku, může být v některých, a to nikoli zcela ojedinělých případech správnější a spravedlivější upřednostnit tzv. *omezeně retrospektivní řešení*, které představuje druhou variantu řešení temporality odklonu. Podle tohoto pravidla se nová interpretace právního předpisu uplatní za prvé na kauzu, která dala vzniknout nové soudcovské normě, za druhé na právní vztahy vzniklé po dni vyhlášení nového precedentu, za třetí na ty starší případy, v nichž byla nejpozději v den vydání „odkloněného“ rozhodnutí podána žaloba.⁴ „Včasným“ podáním žaloby má podle této koncepce žalobce prokázat již před odklonem trvajícím důvěru ve správnost nově nastoleného výkladu. Starším případem mám na mysli situaci, v níž rozhodné skutečnosti nastaly před vydáním odkloněného rozhodnutí (změněným soudním výkladem práva). Budoucím případem je pak logicky kauza, v níž se dané skutečnosti odehrály po odklonu.

Rozdíl mezi incidentní a omezenou retrospektivitou tudíž spočívá v tom, že u omezeně retrospektivního řešení se nový precedent nepoužije na kauzy, v nichž rozhodné skutečnosti vznikly před odklonem, ale žaloba byla podána až po něm. Kritériem dělení jednotlivých variant je zjednodušeně řečeno otázka, na jaké případy se vztahují. Tyto případy obecně dělím na minulé a budoucí (viz výše) podle naplnění rozhodných skutečností s tím, že mezi incidentní a omezenou retrospektivitou představuje odlišnost ještě okamžik podání žaloby. Právě hledisko podání žaloby (před nebo po odklonu) omezuje retrospektivní působení odklonu tehdy, nemá-li být použit na z minulých vztahů vzniklé případy, o nichž byla řízení zahájena až po odklonu. Pochopitelně zahrnuje omezená retrospektivita použití na právní skutečnosti vzniklé po dni odklonu. Kritérium odlišení alternativ časové působnosti odklonu v podobě okamžiku zahájení řízení tak nastupuje až sekundárně tehdy, má-li být retrospektivní působení odklonu omezeno (k tomu též níže).

Omezená retrospektivita na rozdíl od incidentní retrospektivity favorizuje případy, v nichž včasným podáním žaloby žalobce prokázal důvěru ve správnost nově nastoleného výkladu. U omezené retrospektivity se má za to, že ten, kdo žalobu spočívající v minulých skutečnostech nepodal před odklonem, nebyl v důvěře v nový výklad práva, pročež není nutné mu poskytovat ochranu, a to pro absenci legitimního očekávání. Toto je základní a významný rozdíl mezi incidentní a omezenou retrospektivitou, který je vhodné mít na paměti a z nějž budu při dalších úvahách vycházet.

Dále je omezená retrospektivita odůvodňována tím, že není důvodu jednostranně opomíjet ochranu důvěry těch, kteří rozhodné normě rozumějí od počátku správně.⁵ K tomu však lze dodat, že nový výklad je leckdy do jisté míry založen na „fikci“ jeho správnosti jako lepšího než původního řešení, což odůvodňuje důležitost neustrnutí judikatury. Je proto otázkou, v jakém rozsahu má být chráněna důvěra ve správnost starého vs. nového

⁴ KÜHN, Z. *Časová působnost judikatury*, s. 153.

⁵ *Ibidem*.

výkladu, může-li být i opravdová „správnost“ nového výkladového řešení někdy diskutabilní. Stále se však pohybuje v mezích tzv. omezené retrospektivity, která představuje sekundární pravidlo řešení temporálních dopadů odklonu.

Uvedená dvě řešení časové kolize judikatorního odklonu – incidentní a omezenou retrospektivitu – doplňuje Zdeněk Kühn o dvě méně častá řešení, a to tzv. omezenou čistou prospektivitu, kterou budu dále nazývat jen omezená prospektivita, a čistou prospektivitu.

V rámci *omezené prospektivity* se nový právní názor použije na budoucí kauzy a na kauzu, v níž na rozdíl od předchozí praxe soud dospěl k odlišnému právnímu názoru.⁶ Jedinou kauzou, založenou na minulých skutečnostech, na niž by se nový výklad vztahoval, by tak bylo samo řízení, které dalo vzniknout novému právnímu názoru.

Poslední a spíše krajní variantou je zmíněná *čistá prospektivita*, u níž by se nový výklad práva vztahoval bezvýjimečně jen na skutečnosti vzniklé po vydání nového rozhodnutí.⁷

Pro přehlednost a vypovídající hodnotu další analýzy se zaměřím především na incidentní a omezenou retrospektivitu. Zcela ponechám stranou čistou prospektivitu, jejíž použití považuji za výjimečné, případně vlastní spíše (formálně) precedenčním systémům.⁸

1. Pojem a význam odklonu

Judikatorním odklonem se obecně rozumí soudem učiněná změna dříve zaujatého výkladu právního předpisu.⁹ V podmínkách České republiky jde o změnu provedenou velkým senátem Nejvyššího soudu či rozšířeným senátem Nejvyššího správního soudu, případně se jím rozumí proměna rozhodovací praxe obecných soudů v důsledku judikatury Ústavního soudu nebo změna této judikatury jeho plénum.¹⁰

Odchýlit se od své i celkově ustálené judikatury sice může jakýkoli soud, nicméně taková odchylka bude v praxi aprobevována nebo zrušena soudy vyšších stupňů, a nakonec bude o jejím řešení rozhodnuto soudem vrcholným (budou-li uplatněny opravné prostředky, potažmo ústavní stížnost). Proto u nás o odklonu samotném, v jistém užším, ale nejvýznamnějším smyslu, hovoříme až po rozhodnutí daného případu jedním ze tří nejvyšších soudních těles, kterýžto výklad může být pro nižší soudy v obdobných věcech „*fakticky závazný*“.¹¹ Pro upřesnění (a zohlednění zejména přípustnosti opravných prostředků) budu dále považovat za odklon změnu praxe vrcholných soudů opět vrcholným soudem (tj. nikoli situaci konfliktu výkladů práva nižšími a vyššími soudy ani ojedinělé rozhodnutí vrcholného soudu, které není následováno a zpětně je hodnoceno jako excesivní).

Z právě uvedeného vyplývá několik definičních znaků judikatorního odklonu. Za prvé hovoříme o diskontinuitě výkladu práva, respektive právního předpisu. V potaz tedy

⁶ Ibidem, s. 152.

⁷ Ibidem. Podle této koncepce by se tedy nový právní názor nepoužil ani na již zahájená řízení, opíral-li by se o žalobní nárok o skutečnosti vzniklé před novým rozhodnutím.

⁸ U nás recentně výjma stanoviska pléna Ústavního soudu ze dne 14. 12. 2010, sp. zn. Pl. ÚS-st. 31/10; blíže viz KÜHN, Z. *Časová působnost judikatury*, s. 152–153.

⁹ Ibidem, s. 148; SUMMERS, R. S. – ENG, S. Departures from Precedent. In: SUMMERS, R. S. – MacCORMICK, N. (eds). *Interpreting Precedents: A Comparative Study*. Aldershot: Ashgate, 1997, s. 525. Podobné prameny používám v přílehlavých částech s vědomím odlišnosti systému kontinentální Evropy a *common law*.

¹⁰ KÜHN, Z. *Časová působnost judikatury*, s. 148.

¹¹ Viz ŠIMÍČEK, V. Předvídatelnost soudních rozhodnutí. *Jurisprudence, vynutitelnost práva a právní praxe*. 2004, č. 5, s. 7.

nejsou brány individuální skutkové okolnosti, nýbrž se zabýváme pouze právní otázkou aplikace práva. Stejně tak nejsou podstatné hodnotové či principiální kolize východisek odlišných právních výkladů.¹² Jde o rozpor veskrze normativní, jenž předurčuje výsledné rozhodnutí.¹³ Proto dále uvažuji o odklonu v tom smyslu, že mění pro věc rozhodný výklad práva; tj. takový, na němž rozhodnutí závisí (nikoli týkající se např. nesporných nebo nerozhodných právních náhledů stran).

Za druhé je odklon prováděn k tomu na základě zákona oprávněnou „entitou“ – tělesem uvnitř některého ze tří vrcholných českých soudů (velkým či rozšířeným senátem, potažmo plénem), což zasazuje tuto kvalifikovanou proceduru do nutného institucionálního rámce.¹⁴ Z toho také vyplývá, že odchýlení se od předchozího způsobu výkladu musí předcházet určitou dobu trvající odlišná praxe soudů.

Význam a soustředění se na změnu výkladu předpisu vrcholným soudem plyne mimo jiné z dnes už obecně přijímaného pojetí judikatury jako pramene práva v materiálním smyslu.¹⁵ Stran povahy judikatury je zřejmé, že rozhodnutí zejména vrcholných soudů významem leckdy překračují jednotlivé kauzy a mají kvazi precedenční účinky.¹⁶ Podkladem dalších úvah je proto tzv. diskursivní (někdy též „subsidiární“¹⁷ – na rozdíl od precedentu podmíněná¹⁸) závaznost judikatury, jíž Zdeněk Kühn nazývá polohu mezi precedentní závazností a normativní irelevancí.¹⁹ Její podstata spočívá v možnosti soudce odchýlit se od předchozího rozhodnutí v obdobné věci, avšak pouze s přesvědčivou argumentací (tj. v podstatě v intencích § 13 o. z.). Při nerespektování judikatury tíží soudce povinnost rozhodnout o naložení s precedentem a vysvětlit důvody případného odklonu;²⁰ s potenciálním rizikem, že vyšší soud nepřesvědčí.²¹

Judikatura by tak měla být měněna pouze předvídatelným způsobem nenarušujícím oprávněná očekávání adresátů právních norem.²² Podpora a naplnění legitimního očekávání jsou logicky právě jedněmi z motivů tvorby konstantní judikatury,²³ pročež je otázkou

¹² KÜHN, Z. Konzistence judikatury jako problém právní kultury. In: KYSELA, J. (ed.). *Zákon o Ústavním soudu po třinácti letech*. Praha: Eurolex Bohemia, 2006, s. 106 an.

¹³ KÜHN, Z. O velkých senátech a judikatorních odklonech vysokých soudů. *Právní rozhledy*. 2013, č. 2, s. 41.

¹⁴ GERLOCH, A. – TRYZNA, J. Úvaha nad principem legitimního očekávání obdobného posouzení právního případu. *Soudce*. 2014, č. 4, s. 15.

¹⁵ Takto soudcovské právo vnímá i Evropský soud pro lidská práva – viz KOSAŘ, D. In: KMEC, J. – KOSAŘ, D. – KRATOCHVÍL, J. – BOBEK, M. *Evropská úmluva o lidských právech. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 106.

¹⁶ Viz GERLOCH, A. – TRYZNA, J. Několik úvah nad rolí nejvyšších soudů v podmínkách demokratického právního státu. In: ŠIMÍČEK, V. (ed.). *Role nejvyšších soudů v evropských ústavních systémech – čas pro změnu?* Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2007, s. 92–93.

¹⁷ MELZER, F. – TÉGL, P. § 13. In: MELZER, F. – TÉGL, P. a kol. *Občanský zákoník: velký komentář. Svazek 1. § 1–110*. Praha: Leges, 2014, s. 235; v Rakousku obdobně viz BYDLINSKI, F. *Juristische Methodenlehre und Rechtsbegriff*. 2. vydání. Wien: Springer, 1991, s. 514.

¹⁸ BERAN, K. Zásada „stare decisis“ podle § 13 obč. zák. In: ŽÁK KRZYŽANKOVÁ, K. – KÜHN, Z. – BERAN, K. – MARŠÁLEK, P. – WINTR, J. – ONDŘEJEK, P. – TRYZNA, J. (eds). *Právo jako multidimenzionální fenomén: pocta Aleši Gerlochovi k 65. narozeninám*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2020, s. 538.

¹⁹ KÜHN, Z. Role judikatury v českém právu. In: BOBEK, M. – KÜHN, Z. *Judikatura a právní argumentace*, s. 113.

²⁰ DUXBURY, N. *The Nature and Authority of Precedent*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 113.

²¹ WINTR, J. Místo závaznosti judikatury v systému metodologie interpretace kontinentálního práva. In: ŠÁMAL, P. – RAIMONDI, G. – LENAERTS, K. a kol. *Závaznost soudních rozhodnutí – vnitrostátní a mezinárodní náhledy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2018, s. 90.

²² KÜHN, Z. *O velkých senátech a judikatorních odklonech vysokých soudů*, s. 39. Dále srov. např. nálezy Ústavního soudu ze dne 8. 8. 2013, sp. zn. II. ÚS 3403/11, nebo ze dne 5. 9. 2012, sp. zn. II. ÚS 3/10.

²³ Srov. VONKILCH, A. *Das Intertemporale Privatrecht: Übergangsfragen bei Gesetzesund Rechtsprechungsänderungen im Privatrecht*. Wien: Springer, 1999, s. 364, 370.

vypořádání se s tímto očekáváním v individuálních případech poté, co bylo odklonem obecně oslabeno.

Filip Melzer v komentáři k § 13 o. z. zdůrazňuje, že důvody pro odchýlení se od předchozí praxe nejenže musejí být tvrzeny a odůvodněny, ale musejí skutečně existovat. Jde podle něj o materiální podmínku změny judikatury, jejíž nesplnění ústí v povinnost soudu rozhodnout podle dosavadní praxe.²⁴

2. Možná řešení

2.1 Důvody a povaha odklonů

Incidentní retrospektivita je úzce spjata s hodnotou rovnosti, logikou věci a tvrzeným obecným důvodem odklonů. K důvodu odklonu Zdeněk Kühn uvádí, že „[z]měna judikatury se proto děje s přesvědčením, že předchozí judikatura byla nesprávnou interpretací práva“.²⁵ Je otázkou, zda je přesvědčení o správnosti nového výkladu skutečně namístě či snad objektivně seznatelné, nebo je spíše záležitostí preferencí a individuálních názorů (viz dále). Hnacím motorem primární varianty – incidentní retrospektivity – je předpoklad, že byl-li předchozí výklad nesprávný, měl by soud rozhodovat tak, že byl nesprávný vždy.²⁶ Ostatně i proto je incidentní retrospektivita řešením převažujícím; aplikační vhodností však nikoli vždy jednoznačným.

Pojetí adjudikace jako nalézání, nikoli tvorby práva soudem, je založeno na určité fikci.²⁷ Konkrétní práva a povinnosti plynoucí ze soudních rozhodnutí jsou důsledkem interpretace obecných zákonných pravidel, o nichž sice můžeme říci, že je soud jen nalézá, současně ale v konkrétně judikované podobě předtím přísně vzato nebyla vyjádřena. Zákon jako generální předpoklad a individuálně určené právo či určené povinnosti se proto navzájem podmiňují.²⁸ V tomto ohledu soud právo v návaznosti na předpisy v pravém slova smyslu tvoří, nikoli pouze nalézá.

Dnes už je patrné, že, slovy Ústavního soudu, ani „judikatura nemůže být bez vývoje a není vyloučeno, aby (a to i při nezměněné právní úpravě) byla nejen doplňována o nové interpretační závěry, nýbrž i měněna, a to např. v návaznosti na vývoj sociální reality, techniky apod., s nimiž jsou spjaty změny v hodnotových akcentech společnosti“.²⁹ V obecné rovině není nutné právě uvedené zpochybňovat; samo právo je totiž normativním systémem nejen stabilizujícím, nýbrž je také nástrojem společenských změn.³⁰ Citovaný a v rozhodnutích Ústavního soudu opakovaný důvod pravé změny judikatury míří na svou povahou objektivní důvody odklonu. Jednoduše řečeno, po dlouhé době určité praxe

²⁴ MELZER, F. – TÉGL, P. § 13, s. 236.

²⁵ KÜHN, Z. *Časová působnost judikatury*, s. 150.

²⁶ *Ibidem*, s. 149–150.

²⁷ KÜHN, Z. *Časová působnost judikatury*, s. 149.

²⁸ Srov. MACCORMICK, N. *Rhetoric and the Rule of Law. A Theory of Legal Reasoning*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2005, s. 158: „In any case in which a statute is being interpreted and applied, the statute itself, or a section of it, will constitute a rule without which the same conclusion could not be reached [...]. But nobody supposes the statute to be the ratio; rather, it will be what the court holds to be the correct interpretation of the statute that is the ratio.“

²⁹ Viz např. nálezy Ústavního soudu ze dne 8. 12. 2015, sp. zn. II. ÚS 1955/15, ze dne 12. 5. 2009, sp. zn. IV. ÚS 2170/08, nebo ze dne 8. 8. 2013, sp. zn. II. ÚS 3403/11; obdobně v nálezu ze dne 11. 6. 2003, sp. zn. Pl. ÚS 11/02; dále též SUMMERS, R. S. – ENG, S. *Departures from Precedent*, s. 526.

³⁰ ONDŘEJEK, P. *Koncepce práva jako systému*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2020, s. 122.

dospěje vrcholný soud k závěru, že už ve vztahu k vnější realitě tento názor neobstojí, což je patrně nejlegitimnější obecný důvod odklonu.³¹

Mám za to, že (demonstrativně) uvedené okolnosti nejenže nejsou jediné, které mohou judikatorní odklon zapříčinit, ale že odklon může být vynucen i důvody zcela nezávislými na společenských nebo technických, celkově „objektivních“ změnách.³² Je též patrné, že může-li (a má-li) se judikatura v čase vyvíjet, musí takové změny nastávat způsobem co nejméně narušujícím (oprávněná) očekávání adresátů právních norem.³³ Podle Ústavním soudem traktované teze jsou typickým důvodem odklonu změny vnější reality spjaté s proměnami v hodnotových akcentech společnosti. Další má pochybnost proto míří na zmíněné hodnotové proměny, které sice lze obecně považovat za silný důvod odklonu, nicméně bude obtížné, na rozdíl např. od vývoje techniky, je v individuálních případech prokázat.³⁴

Za příklad změny vnějších okolností podmiňující nový výklad práva lze považovat přiznávání finančních náhrad za nevydané pozemky restituentům podle zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku. Podle tohoto zákona byla oprávněným osobám poskytována finanční náhrada na základě ocenění nevydaných pozemků podle vyhlášky z počátku 90. let 20. století. V nálezu ze dne 18. 7. 2017, sp. zn. II. ÚS 4139/16, dospěl Ústavní soud k závěru, že doslovný výklad příslušných zákonných ustanovení mající za následek dnešní oceňování nemovitostí v cenách z roku 1990 je neudržitelný a neústavní. Mimo jiné proto, že vzhledem k růstu cen nemovitostí a inflaci není možné restituentům poskytovat finanční náhradu ve zlomku ceny nevydaných věcí. Ústavní soud tak v roce 2017 nově zavázal orgány veřejné moci k určování podstatně vyšších náhrad, byť nikoli nutně na úrovni aktuální tržní ceny.³⁵ V dalších částech budou ukázány případy, v nichž je ale mnohem obtížnější usoudit na změnu reality jako důvod odklonu.

Nabízí se otázka, zda úsudek, že změněný výklad práva vrcholným soudem, byl nesprávný vždy, není též svého druhu fikce. Řešení této otázky souvisí s výše naznačenými důvody odklonů. Jinými slovy se lze ptát, zda je přiléhavé pohlížet na každý odklon jako na nový a správný právní výklad, a na předchozí výklady vždy jako na nesprávné a od okamžiku nového rozhodnutí jako na irelevantní. Tím se dostávám k otázce položené na počátku, do jaké míry obecné pravidlo řešení odklonů skutečně platí. Pravděpodobně výše uvedené standardní pravidlo působnosti odklonu „*sice obecně funguje, někdy se však stane, že se dostane do zásadního střetu s hodnotami právní jistoty a důvěry v právo*“.³⁶

Legitimní očekávání však není jen jedním z následných kritérií posuzování účinků odklonu, ale je relevantní i pro samotnou změnu judikatury. K odklonu totiž z jeho povahy (viz vymezení v první kapitole) dochází v situacích umožňujících více výkladů rozhodné právní normy. Proto Nejvyšší správní soud např. v rozsudku ze dne 25. 6. 2015, č. j. 1 As

³¹ Pro jeden z typických případů změny externích okolností srov. rozsudek Nejvyššího soudu Spojeného království ve věci *Knauer v. Ministry of Justice* (2016) UKSC 9. Blíže též viz LEE, J. Závaznost soudních rozhodnutí v perspektivě common law: zdůvodnění rozhodnutí odkazem na precedent před Nejvyšším soudem Spojeného království. In: ŠÁMAL, P. – RAIMONDI, G. – LENAERTS, K. a kol. *Závaznost soudních rozhodnutí – vnitrostátní a mezinárodní náhledy*, s. 141.

³² GERLOCH, A – TRYZNA, J. *Úvaha nad principem legitimního očekávání obdobného posouzení právního případu*, s. 16.

³³ KÜHN, Z. *Časová působnost judikatury*, s. 147.

³⁴ Srov. VONKILCH, A. *Das Intertemporale Privatrecht*, s. 314.

³⁵ Tento závěr byl recentně utvrzen nálezem ze dne 12. 1. 2021, sp. zn. Pl. ÚS 21/19.

³⁶ KÜHN, Z. *Prospektivní a retrospektivní působení judikatorních změn*, s. 192.

13/2015-295, uvedl, že „v případech, kdy je možné danou normu interpretovat více způsoby, je vždy nutné ji vyložit tak, aby nedošlo k neoprávněnému zásahu do práv účastníků řízení na spravedlivý proces jednáním v rozporu s principem právní jistoty“.

Konkrétně se legitimní očekávání subjektů práva promítlo např. do rozhodování o určení příslušnosti soudu k žalobě podle části páté o. s. ř. Zákon totiž podmiňuje podání žaloby jen obecně soudu, nikoli podání k místně i věcně příslušnému soudu, a dosavadní praxe tento požadavek vykládala tak, že jde o soud příslušný k občanskému soudnímu řízení.³⁷ Žaloby podané k příslušnému soudu poté, co byly ve lhůtě podány k soudu nepřislušnému, byly konstantně odmítány pro opožděnost. Ústavní soud však dospěl v nálezu ze dne 24. 11. 2020, sp. zn. III. ÚS 134/20, k závěru, že nestanoví-li zákon ani dosavadní praxe výslovně, je pro zachování práva na přístup soudu nutné volit tu výkladovou alternativu, která nedůvodně nepodlamuje důvěru občanů v právo. V uvedeném příkladu se proto Ústavní soud odchýlil od dosavadní praxe a konstatoval, že v zájmu zachování důvěry v právo a při absenci zřetelné újmy subjektů procesu v případě upřednostněné varianty, je lhůta k podání žaloby podle § 247 odst. 1 o. s. ř. zachována podáním k jakémukoli civilnímu soudu.

Z dosud uvedeného je zřejmé, že hodnocení starého názoru soudu jako nesprávného je modelovým zjednodušením, které v jednotlivých případech může oslabovat upřednostnění incidentní retrospektivy. To však, jak připomíná i Ústavní soud (viz výše), musí znamenat pečlivé posuzování specifických okolností jednotlivých případů. Proto se domnívám, že byť by patrně napáchal „ad hocism“ při řešení časových mezí judikatorních odklonů obecně více škody než obecný, byť někdy tvrdý příklon k incidentní retrospektivitě, nemusí být preference tohoto řešení tak jednoznačná, jak by se mohla učebnicově jevit. Jsem toho názoru, že k okolnostem jednotlivých případů je nutné započítat právě také důvod, pro který byl odklon učiněn. Bude-li objektivní změna vnějších okolností jen okrajovým důvodem odklonu, bude logicky o to menší důvod trvat na použití nového výkladu práva na minulé případy, u nichž byla žaloba podána až po dni odklonu.

Domnívám se, že pojetí nového výkladu jako jediného správného a výkladu předchozího jako nesprávného je do velké míry iluzorní. Výklad samotný je často ovlivněn aktuálními a specifickými okolnostmi, uplatněnou argumentací stran řízení, jakož i složením rozhodujícího soudního tělesa atd. Obecně bych se spíše držel úvah o správnosti jako takové. Případy, v nichž bude nová interpretace platit za jednoznačně správnější na základě nové, dosud nezohledněné okolnosti či pominuté argumentační linie anebo změny relevantní části společenského klimatu, budou raritní.

2.2 Incidentní, nebo omezená retrospektivita?

Význam slova *incidentní* se vztahuje k uplatnění daného pravidla na případy do okamžiku odklonu pravomocně nerozhodnuté; závisí tak částečně na náhodě.³⁸ To ale jen do určité míry, která otevírá prostor pro uplatnění druhého nejčastějšího řešení – omezené retrospektivity (viz dále). Z podaného výměru incidentní retrospektivity totiž plyne, že se může vztahovat i na žaloby podané po dni rozhodnutí odklánějícího dosavadní judikatorní výklad. Náhodnost spočívá v tom, že vztahoval-li by se nový právní názor na kauzy

³⁷ Viz stanovisko občanskoprávního a obchodního kolegia Nejvyššího soudu ze dne 9. 11. 2011, sp. zn. Cjpn 201/2011.

³⁸ KÜHN, Z. *Časová působnost judikatury*, s. 149.

zatím neukončené, mohly by soudy v řízeních zahájených i téhož dne uplatnit jiný výklad předpisu, a to pouze v závislosti na tom, zda nastal odklon před či po jejich pravomocném skončení.

Zájem na vývoji a zlepšování judikatury – překonávání starších a méně přílehavých či dokonce nesprávných výkladů práva stojí proti, v nejšířším slova smyslu, právní jistotě subjektů práva. Mezi nimi by však měla panovat (formální) rovnost co do výsledku rozhodnutí obdobné kauzy. Rozhodnutí soudy by navíc nemělo být pro účastníky řízení překvapivé, nýbrž by mělo vyplývat z učiněných skutkových zjištění i variant jejich právního posouzení, patrných z předchozího průběhu řízení.³⁹ Domnívám se, že toto pravidlo musí do co nejvyšší míry platit i po judikatorním odklonu a nabývá na významu tím spíše při určování mezi působnosti odklonu v budoucích případech. Dílčím kritériem, které může oslabovat obecnou použitelnost nového názoru na všechny budoucí i již projednávané případy – incidentní retrospektivitu –, tak mohou být obsah a intenzita tohoto očekávání. Nadto po účastnících řízení nelze vždy spravedlivě požadovat, aby předpokládali, jakým směrem se bude vyvíjet relevantní judikatura, a uzpůsobovali tomu svou procesní taktiku (viz např. nálezy Ústavního soudu ze dne 19. 4. 2012, sp. zn. I. ÚS 3503/10, nebo ze dne 4. 12. 2008, sp. zn. I. ÚS 428/06).

Rakouský profesor civilního práva Andreas Vonkilch řeší naznačené kolize dílem tak, že v síti relevantních principů, zejména legitimního očekávání (jež pojímá jako samostatný princip⁴⁰), rovnosti, dělby moci a veřejného pořádku spatřuje nejzazší mez, za níž se působnost odklonu nesmí rozšířit; tak, aby nepřiměřeně nevyklučovala uplatnění některého z kolidujících principů.⁴¹ Je zřejmé, že upřednostnění důvěry v předchozí výklad práva nemůže být natolik extenzivní, že by destabilizovalo tvorbu nové konstantní judikatury založené odklonem.⁴² To je však stále příliš obecné. Proto se budu snažit osvětlit slabší místa obecných pravidel použití nového právního názoru vrcholného soudu, potažmo načrtnout možné výjimky z jejich použití. Uvědomuji si, že rozlišení více konkrétnějších pravidel může být v některých případech přílehavější, avšak v obecné rovině ošemetné.

Předpokládejme, že tzv. *overruling* byl učiněn rozvážně a za splnění ústavních, zákonných, doktrinárních i judikatorních předpokladů. Jak jsem zmínil, budou však nastávat i takové případy, u nichž bude použití incidentní retrospektivity nepřiměřeně tvrdé. Mimo jiné proto, že situace pro použití odkloněného právního názoru není podřaditelná pod žádný z (byť demonstrativně) výše naznačených důvodů změny vnějších okolností, případně nebudou změna v hodnotových důrazech společnosti nebo přesvědčivost nové argumentace jednoznačné.

Ve stanovisku ze dne 25. 11. 2014, sp. zn. Pl. ÚS-st. 39/14, se plénum Ústavního soudu přiklonilo k závěru, že použitím starého názoru nemůže být ve vztahu státu a jednotlivce žádajícího odškodnění zasažena sféra třetích osob, a to ani tehdy, byl-li by starý názor považován za nesprávný. S přihlédnutím k vyhovění navrhovatelům v několika obdobných kauzách dospěl Ústavní soud k závěru, že příklonem k retrospektivnímu působení

³⁹ HURDÍK, J. – LAVICKÝ, P. *Systém zásad soukromého práva*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 159.

⁴⁰ Legitimní očekávání chápu taktéž jako princip odvíjející se od hodnoty právní jistoty. Leckdy je však i právní jistota označována jako právní princip, protože je otázkou, jaké postavení vůči ní má samo legitimní očekávání. Jisté podle mě je, že právní jistota je významově širší. Nicméně se domnívám, že precizace této terminologie je relativně samostatným tématem a není pro další pojednání rozhodná.

⁴¹ VONKILCH, A. *Das Intertemporale Privatrecht*, s. 371.

⁴² *Ibidem*, s. 381.

odklonu by způsobil křivdu těm, kteří se řádně domáhali svých práv, ale měli v porovnání s předchozími „smůlu“, že jejich případy nebyly rozhodnuty před judikatorním obratem.

Další významnou kapitolou časové působnosti judikatorních „přelomů“ byla po roce 2008 otázka promlčení práv na náhradu nemajetkové újmy v penězích. Byť byla tato práva do uvedeného roku považována za nepodléhající promlčení, rozhodl velký senát občanskoprávního a obchodního kolegia Nejvyššího soudu v rozsudku ze dne 12. 11. 2008, sp. zn. 31 Cdo 3161/2008, že právo na náhradu nemajetkové újmy v penězích je právem majetkové povahy a promlčuje se v obecné tříleté lhůtě (tehdy „době“). Nejvyšší soud však nenaznačil, jak by mělo či mohlo být nakládáno s dalšími případy, v nichž šlo předpokládat citelné zásahy do legitimních očekávání značného množství subjektů.

V nálezu ze dne 5. 8. 2010, sp. zn. II. ÚS 3168/2009, vyslovil Ústavní soud souhlas s možným retrospektivním působením odklonu učiněného velkým senátem Nejvyššího soudu, avšak s tím, že si lze představit ústavně nepřijatelné dopady aplikace nového názoru na již započatá řízení. Uplatnění námítky promlčení může být v závislosti na okolnostech v rozporu s dobrými mravy a její vznesení vůči účastníku, který její uplynutí nezavinil, může představovat zneužití práva a nepřiměřeně tvrdý postih ve srovnání s povahou uplatňovaného práva a důvody, pro které jej včas neuplatnil. K tomu Zdeněk Kühn poznamenal, že nepoužití nového právního názoru není závislé na soudcovských intertemporálních normách, nýbrž na použití hmotněprávní normy (v tomto případě na rozporu s dobrými mravy a zákazem zneužití práva).⁴³ K vhodnosti a relevanci určení pravidla pro časovou působnost odklonu v samotném rozhodnutí představujícím změnu praxe srovnej dále.

Ještě více upozadil Ústavní soud incidentní retrospektivitu, s přihlédnutím ke specifickým okolnostem případu, v nálezu ze dne 10. 12. 2019, sp. zn. IV. ÚS 3500/18. V posuzované věci nemohla podle Ústavního soudu promlčecí lhůta k uplatnění práva na náhradu nemajetkové újmy začít běžet před rozsudkem velkého senátu Nejvyššího soudu (z roku 2008), neboť dřívější konstantní rozhodovací praxe s tímto právem běh promlčecí lhůty nespojovala. Jestliže obecné soudy počátek promlčecí lhůty vztahovaly ke vzniku rozhodné skutečnosti v roce 2004, aby pak prismatem rozsudku z roku 2008 shledaly právo promlčeným, použily na věc judikatorní odklon neústavním způsobem prakticky vylučujícím legitimní očekávání stěžovatelů. Je potřeba dodat, že v dané věci byla žaloba na náhradu nemajetkové újmy podána až v roce 2010; mezi lety 2004 (rozhodná skutečnost) a 2008 (odklon) však stěžovatelé byli jak v pozici poškozených v trestním řízení, tak žalobců v samostatném civilním řízení o náhradu škody na zdraví podle tehdy platného občanského zákoníku. Teprve po neúspěchu v předchozích řízeních podali žalobu na náhradu nemajetkové újmy. Podle Ústavního soudu měl sám Nejvyšší soud v přelomovém rozsudku vyslovit temporální pravidlo nakládání s praxí měnícím rozhodnutím. Neučinil-li to, měly tak s přihlédnutím ke všem okolnostem a legitimnímu očekávání stěžovatelů citlivě učinit obecné soudy. Ústavní soud zrušením napadených rozhodnutí výjimečně fakticky omezil „čistě“ incidentně retrospektivní účinky. V tomto i v předchozích příkladech lze spatřovat obtížnost obecného stanovení pravidla časových účinků odklonu. Jeden z prvků oslabujících incidentní retrospektivitu a posilujících legitimní očekávání stran procesu tak mohou představovat nejen nejasná pravidla budoucích účinků odklonu, ale i předchozí (tj. jiná než aktuálně vedené) řízení, která se ale odvíjejí od týchž rozhodných skutečností.

⁴³ KÜHN, Z. Ústavní soud k intertemporalitě judikatorních změn. *Jurisprudence*. 2010, č. 8, s. 38.

Pro diskusi o temporálních dopadech odklonu z dosud uvedeného mimo jiné plyne, že se v odůvodněných případech může soud přiklonit, i ve smyslu výše naznačených schémat, k částečně prospektivnímu řešení. Koneckonců připomněl v rámci rakouského právního prostředí Andreas Vonkilch, že ochrana legitimního očekávání ve správnost předchozího výkladu práva nemusí být něčím negativním.⁴⁴ U (omezené) prospektivity se nový právní výklad vztahuje na případy, v nichž rozhodné právní jednání či událost vznikly až po dni vynesení odkloněného rozhodnutí a u omezené retrospektivity na minulé případy tehdy, byla-li žaloba podána nejpozději v den odklonu. Účinky „přelomového“ rozsudku Nejvyššího soudu z roku 2008 tak lze v posledně uvedeném případě shledat omezeně retrospektivními.

2.3 Rozlišovací kritérium alternativ účinků odklonů

Další problém spatřuji v samotném kritériu odlišení jednotlivých metod řešení časové působnosti odklonů. Přelomové rozhodnutí sice nepůsobí samo o sobě, nýbrž v návaznosti na rozhodnou právní normu, jejíž výklad podává. Současně ale, a viděli jsme to i výše, může úspěšnost některých procesních nároků záviset přímo na soudcovsky dotvořené či vytvořené normě. Zejména tehdy, je-li její zákonná úprava velmi obecná; tj. její aplikovatelnost je přímo závislá na intenzivním dotvoření soudem.

Varianta omezeně retrospektivního řešení časové působnosti odklonu odvíjí své účinky nejen od hmotněprávního kritéria vzniku rozhodné skutečnosti, ale i od okamžiku podání žaloby. Je proto namístě se zamyslet, zda jsou tato kritéria vhodně nastavena, respektive zda jsou vzájemně konzistentní. Ve výše uvedeném případě řešeném Ústavním soudem pod sp. zn. IV. ÚS 3500/18 bylo zachováno kritérium hmotněprávní (tj. vznik rozhodných skutečností před odklonem), nicméně sama žaloba byla podána více než rok po změně rozhodovací praxe velkým senátem Nejvyššího soudu (mějme však na paměti předchozí pro stěžovatele neúspěšná řízení).

Kdybychom chápali soudní výklad pouze jako konkretizaci normy hmotného práva, mohla by se působnost odklonu odvíjet od samotné hmotněprávní skutečnosti, neboť její zákonné následky soud pouze konkretizuje. Jenže v určitých případech je soudem podaný výklad natolik závažný a „autonomní“, že je jako procesněprávní instrument pro určení (ne)oprávněnosti nároku zásadní a nepostradatelný. V takovém případě by též logicky mohlo být podstatné, k jakému okamžiku byla podána žaloba. Proto je zapotřebí vyřešit, zda je důležitější okamžik vzniku právní skutečnosti, nebo datum podání žaloby, a proč.

Domnívám se, že pro základní způsoby řešení časových účinků odklonů (viz úvod článku) by mělo být stěžejní kritérium okamžiku vzniku právního vztahu. Avšak varianta omezené retrospektivity je doplňována o požadavek zahájení řízení nejpozději v den odklonu. Řešení konkrétních kauz pak může do určité míry záviset na náhodě. Vznikly-li dva právní vztahy v minulosti, může být i při „včasném“ podání žaloby pravomocně rozhodnut pouze jeden z nich, což by vedlo k odlišným výsledkům řízení týkajících se týchž rozhodných právních skutečností. Stejně tak by řízení, pro něž je rozhodná minulá skutečnost, vedla k opačným výsledkům v závislosti na okamžiku podání žaloby, a to i s rozdílem pouhého jednoho dne (žaloba v den odklonu vs. den po odklonu). Přitom oba

⁴⁴ VONKILCH, A. *Das Intertemporale Privatrecht*, s. 313.

hypotetičtí navrhovatelé, nebo též navrhovatel v různých časových okamžicích, by byli ve srovnatelném očekávání rozhodnutí případu.

Zajímavý výjimečný případ byl řešen Nejvyšším soudem v usnesení ze dne 6. 5. 2018, sp. zn. 28 Cdo 5101/2017, který se týkal žaloby na vydání bezdůvodného obohacení. Nejvyššímu soudu byla předložena dosud neřešená otázka časových účinků odklonu zvláštního senátu zřízeného podle zákona č. 131/2002 Sb., o rozhodování některých kompetenčních sporů, v rozhodném znění, v němž zvláštní senát dospěl na rozdíl od dřívějšíka k závěru, že spory vzešlé z veřejnoprávních smluv mají posuzovat správní orgány, a to včetně nároků na vydání bezdůvodného obohacení, které byly do té doby v pravomoci civilních soudů. Ve věci byl již vydán mezitímní rozsudek stvrzující důvodnost uplatněného nároku. Nejvyšší soud však dospěl na rozdíl od soudu odvolacího k závěru, že zejména se zřetelem k mezitímnímu rozsudku by uplatnění nového právního názoru bylo pro dovolatele nepřiměřeně tvrdé. Mezitímním rozsudkem byla totiž utvrzena jeho důvěra ve správnost postupu uplatnění nároku před civilními soudy (nikoli správními orgány). Legitimní očekávání obdobného rozhodnutí podle déle trvající praxe tak bylo posíleno prvotními rozhodnutími soudů, a především mezitímním rozsudkem, avšak odvolací soud nakonec na věc použil nový právní názor zvláštního senátu (vzešlý z jiného řízení). Tento postup byl podle Nejvyššího soudu vůči žalobci nepřiměřený, a to tím spíše, nevznikla-li žalovanému újma založením pravomoci soudů namísto správních orgánů.

V tomto příkladu se rozhodné skutečnosti i podání žaloby odehrály před odklonem, jehož závěry se na věc nakonec nepoužily (ústavní stížnost proti uvedenému usnesení byla odmítnuta). Převážilo tak legitimní očekávání nad retrospektivitou, a odklonu byly mimořádně příznány omezeně prospektivní účinky (avšak modelově jen pro tento případ, neboť skutečnou volbu řešení temporality odklonu lze posoudit jen po zohlednění působnosti odklonu na všechny relevantní kauzy).

Argument mezitímním rozsudkem utvrzujícím důvodnost nároku je silný. Nicméně obecně se hmotněprávní kritérium vzniku rozhodné právní skutečnosti jeví jistějším z pohledu od něj se odvíjejícího očekávání. I z již uvedených příkladů lze dovodit, že samo podání žaloby na povaze očekávání přespříliš měnit nemusí. Pokud by toto kritérium nebylo vzato v potaz, smazal by se podstatný rozdíl mezi incidentní a omezenou retrospektivou. Jaký má tedy význam okamžik podání žaloby? Je patrné, že jsou to hmotněprávní skutečnosti, nikoli úkon zahajující řízení, které mají podstatný vliv na obsah důvěry jednotlivce v právo – podobu rozhodnutí soudu.

Přikláním se k názoru, že pro upřednostňování kritéria v podobě okamžiku podání žaloby není celkově vzato významnějších důvodů, neboť má (z hlediska tématu článku) především procesněprávní účinky. Sama judikatura je podávaným výkladem navázána na právo hmotné a jen ve spojení s ním může zakládat různou míru očekávání v určité právní posouzení věci. Průběh již zahájeného (a následujících) řízení však může míru legitimního očekávání podstatně ovlivnit.

Kritérium určení časové působnosti odklonu v podobě podání žaloby má jednu světovou stránku, s níž počítá právě omezeně retrospektivní řešení. Představme si, že subjekty dvou v minulosti vzniklých právních skutečností stojí před rozhodnutím podat žalobu. Jedna z nich jí podá ve víře ve správnost jí zaujímaného řešení; druhá nikoliv, neboť si je vědoma, že jí aktuální konstantní výklad rozhodné normy není nakloněn. Během projednávání žaloby první osoby však vrcholný soud dospěje k jí příznivému výkladu a dosavadní praxi odkloní. Je správné, aby z odklonu těžila i druhá osoba, která v jeho důsledku teprve poté podá žalobu?

Domnívám se, že na tuto otázku lze jednoznačně, a to záporně odpovědět tehdy, upřednostníme-li víru ve „správnost“ výkladu jako kritérium temporálních dopadů odklonu. To ústí v otázku, jakou má autonomní výklad rozhodného předpisu potenciálním žalobcem význam pro účinky možné budoucí změny praxe. Předpokládám, že i zde by záleželo na okolnostech jednotlivých případů. Kdyby byl nově podaný výklad „objektivně“ nebo alespoň dostatečně přesvědčivě správnější, např. v důsledku dosud pomíjené a silné argumentační linie v odůvodnění odklonu, není důvod, aby se i na po odklonu zahájená řízení nevztahoval nově judikovaný výklad. Právě proto, že je v souladu s domnělým předpokladem uplatňování incidentní retrospektivity lepší, a předchozí omyl tak byl napraven. Uplatnila by se incidentní retrospektivita. V opačném případě by vlastně byla „tíha“ argumentace a znalosti správného výkladu na účastníku, nikoli na soudu, jenž měl k novému a správnějšímu názoru teprve dospět.

Na druhou stranu nelze pomíjet i výše akcentované situace, v nichž soud sice zaujme odlišný výklad a dosavadní praxi odkloní, nicméně lze pochybovat (byť instančně nižší soudy nový výklad převezmou) o jeho objektivní správnosti, respektive o správnosti založené změnou objektivních okolností. Změna vnějších okolností jako jediný důvod odklonu bude v praxi spíše výjimečná, stejně jako jednoznačná správnost nového výkladu a z toho pramenící údajná nesprávnost výkladu původního. Nově převažující výklad se pochopitelně bude vztahovat na budoucí případy – odvislé od právních skutečností vzniklých po odklonu. Při zvažování nového výkladu odůvodněného spíše argumentačním postojem či výkladovými preferencemi než změnou okolní reality, není u žalob podaných po odklonu opírajících se o před odklonem vzniklé skutečnosti *prima facie* důvod pro striktní odmítnutí citlivějšího přístupu v individuálním případě. V takových řízeních by mohlo a mělo být zvažováno upřednostnění dosavadního výkladu, jeví-li se takový postup s ohledem na všechna specifika spravedlivější.

Obecně bych upřednostňoval kritérium možných temporálních dopadů odklonu v podobě okamžiku vzniku rozhodné hmotněprávní skutečnosti. To s sebou současně nenese takové riziko nahodilosti výsledného rozhodnutí, jež je spjato s okamžikem podání žaloby. I vznik právní skutečnosti je sice do určité míry nahodilý, to však nečiní větších problémů. Právě tato skutečnost je podstatná pro vznik vůbec nějakého očekávání, a případný judikatorní odklon pak může mít do značné míry obdobné účinky jako změna právního předpisu.

2.4 Výslovné pravidlo působnosti odklonů

Při pojetí odklonu jako nikoli pouhého nalézání práva, nýbrž tvorby práva, postavme vedle sebe změnu judikatury a změnu právních předpisů – především co do přítomnosti přechodného pravidla pro stanovení časové působnosti. U změny předpisů je vcelku automaticky přikládán časové působnosti velký význam, včetně zásady zákazu pravé retroaktivity, byť výslovná intertemporální ustanovení leckdy absentují.⁴⁵ Při změnách zákona je co do jeho časové působnosti právní jistota stavěna na pomyslný vrchol hodnotové hierarchie.

Podle Jana Tryzny v „*obecné rovině není zásadní rozdíl, zda se jedná o změnu právních předpisů či o změnu judikatury, tj. zpravidla o změnu interpretačních závěrů o významu*

⁴⁵ TRYZNA, J. Ústavní aspekty intertemporálních ustanovení právních předpisů. *Právní rozhledy*. 2019, č. 22, s. 786.

právních pravidel, která byla až dosud interpretována a aplikována odlišně, neboť otázky, které oba způsoby změn v právu vyvolávají, jsou v základu totožné.⁴⁶ Příklad stojí za úvahu. Tyto otázky jsou obdobné, neboť změna judikatury může vyvolat stejně závažné problémy jako změna právních předpisů.⁴⁷ V Rakousku Andreas Vonkilch dokonce argumentuje analogickým použitím § 5 ABGB, který stanovuje zákaz pravé retroaktivity.⁴⁸ Autor výstižně podotkl, že zákaz zpětné časové působnosti právních předpisů je v nesnesitelném napětí s povinností rozhodovat podle konstantní judikatury.⁴⁹ Tím Andreas Vonkilch nepřímo argumentuje v neprospěch incidentně retrospektivních řešení. Uvedené mě vede k tomu, že po (ne vždy naplňovaném⁵⁰) vzoru právní úpravy lze uvažovat o výslovném uvedení temporálního pravidla v rozhodnutí, jež předchází praxi mění.⁵¹ Byť to u kontinentálních soudů není zcela běžné a někteří autoři takové formulace v soudních rozhodnutích kritizují.⁵²

Kritiku absence vyjádření názoru na časovou působnost odklonu v samotném „přelomovém“ rozhodnutí vyjádřili soudkyně Eliška Wagnerová a soudce Miloslav Výborný v odlišném stanovisku ke stanovisku pléna Ústavního soudu ze dne 1. 11. 2005, sp. zn. Pl. ÚS-st 21/05. Toto plenární stanovisko nevzalo dostatečně v potaz zachování rovnosti před zákonem a neřešilo důsledky judikatorního obratu, s nimiž bylo zřejmé, že bude sám Ústavní soud po přijetí stanoviska konfrontován.⁵³

Podle Jana Grince se má soud k časovým účinkům jím učiněného odklonu vyjadřovat, je-li to nutné.⁵⁴ Předpokládám, že pravidlo pro budoucí řešení kolizí časových účinků odklonu bude patrně tím důležitější, čím podstatnější zásah do očekávání subjektů práva odklon představuje. U nálezu sp. zn. IV. ÚS 3500/18 jsme viděli, že byla kritizována absence tohoto pravidla v rozsudku Nejvyššího soudu, kterým se měnila dosavadní praxe. Není-li však absence intertemporálního pravidla výjimečná u nových právních předpisů, a to i pro obtížnost legislativního řešení,⁵⁵ není překvapující jeho absence v soudních rozhodnutích měnících dosavadní interpretační závěry. To ale nutně neznamená, že je to tak správně. Jak jsme viděli na příkladech nastíněných výše, jeví se stanovení obecného pravidla, a to i v souvislosti s konkrétním odklonem, dosti problematickým. V takovém případě by soudce v pozici „kvazi zákonodárce“ předurčoval působení jím dotvořené nebo vytvořené normy. Na jednu stranu by se soudce obtížně domýšlel všech myslitelných

⁴⁶ TRYZNA, J. *Ústavní aspekty intertemporálního ustanovení právních předpisů*, s. 770. Podle Spolkového ústavního soudu však nelze hlediska posuzování nepřijatelnosti retroaktivity bez dalšího vztáhnout na dopady judikatorní změny – viz BVerfGE 18, 224, 240.

⁴⁷ VONKILCH, A. *Das Intertemporale Privatrecht*, s. 311.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 333 an.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 335. V Rakousku je řešená otázka o to zajímavější, že podle § 12 ABGB (ve spojení s § 8) nejenže nemají soudní rozhodnutí sílu zákona, ale nelze jejich působnost rozšiřovat na jiné případy a osoby.

⁵⁰ Viz TRYZNA, J. *Limity retroaktivní aplikace právních předpisů*. *Jurisprudence*, 2017, č. 3, s. 31.

⁵¹ Podle nálezu Ústavního soudu ze dne 22. 12. 2010, sp. zn. III. ÚS 1275/10, „[i]ntertemporální soudcovské právo (overruling) vyžaduje, obdobně jak je tomu u intertemporálního práva psaného, přijetí hledisek posuzování jeho přijatelnosti. Tato hlediska musí zohlednit ochranu uplatněného subjektivního práva, jakož i stanovení časového momentu pro určení relevantního hmotného práva pro posouzení věci, dále zajistit rovnost v uplatnění práv, ochranu oprávněné důvěry v právo, jakož i předvídatelnost soudních rozhodnutí. Musí ale zároveň zohlednit i nezbytnost vývoje soudní interpretace a aplikace zákonného práva, nutnost zabránit její strnulosti, jež by se stala překážkou dosažení účelů právní regulace.“

⁵² Srov. KÜHN, Z. *Časová působnost judikatury*, s. 159.

⁵³ Srov. též komentář KÜHN, Z. *Ústavní soud k intertemporalitě judikatorních změn*, s. 37–38.

⁵⁴ GRINC, J. *Intertemporalita judikatury*. In: ANTOŠ, M. – WINTR, J. (eds). *Výkonná a soudní moc v demokratickém právním státě*. Praha: Leges, 2012, s. 227–228.

⁵⁵ TRYZNA, J. *Ústavní aspekty intertemporálního ustanovení právních předpisů*, s. 786.

předpokladů její aplikace, současně by takové pravidlo bylo vysloveno nad rámec věci samé, a tudíž by pro další rozhodování nebylo závazné do té míry, jako vlastní nový výklad rozhodného právního předpisu. Na druhou stranu by šlo o návrh působnosti normy soudcovské, nikoli zákonné, tudíž by nehrozil problém nepřipustné ingerence soudní moci do moci zákonodárné.

Lze se domnívat, že by alespoň části budoucích aplikačních problémů mohl soud při naznačení časové působnosti jím učiněného odklonu předejít. Stejně jako u zákonodárce není ani u soudu důvod, proč by tak učinit nemohl.⁵⁶ Soud odklánějící dosavadní výkladovou praxi disponuje podrobnou znalostí věci a okolností zapříčiňujících vůbec změnu judikatury. Proto by právě on měl být nejzpůsobilejší, a mělo by to pro něj být nejsnazší, k alespoň subsidiárnímu vymezení své představy o účincích vlastního přelomového rozhodnutí. Např. by soud vyslovil, že si lze představit, že odklon nemusí působit na již zahájená řízení, byl-li ve věci vydán mezitímní nebo částečný rozsudek, nebo byla-li vedena předchozí řízení, v důsledku jejichž výsledku byla podána nová žaloba na základě týchž skutečností, ale až po odklonu, přičemž zdoluhavost předchozích řízení nelze v určitých případech klást žalobcům k tíži apod. Takové pravidlo by bylo z povahy věci obecné, ale nikoli nutně tak, jako sama pravidla incidentní nebo omezené retrospektivity, jejichž použití by bylo předmětem dalších úvah a diskusí. Pro budoucí případy by soudní intertemporální pravidlo sloužilo jako vodítko (Ústavním soudem ve věci sp. zn. IV. ÚS 3500/18 dokonce požadované), od něž by se následně jiné soudy mohly při dostatečně silných důvodech s příslušnou argumentací odchýlit. A to tehdy, byl-li by zásah do oprávněného očekávání účastníků řízení příliš silný. Absenci temporálního pravidla v samotném „precedentu“ bych proto nezavrhoval.

Závěr

První okruh dílčích závěrů se týká preference metody řešení temporality odklonu. K možnému a odůvodněnému, byť stále menšinovému příklonu k omezeně retrospektivnímu řešení na úkor retrospektivity incidentní mne vedou tyto navzájem provázané důvody: 1) jednoznačná správnost nového výkladu v rozhodnutí odklánějícím dosavadní praxi je spíše výjimečná, neboť většinou nespočívá v objektivních důvodech jako jsou změny socioekonomického kontextu a navazujících hodnotových akcentů, dosud pomínutá argumentace apod., s čímž souvisí, že 2) lze pozorovat, že vrcholné soudy dospívají k závěru o neudržitelnosti současného výkladu právního předpisu i v případech prostých veskrze hodnotového rozměru, neodůvodněných objektivními změnami; 3) u nového výkladu práva můžeme hovořit o přesvědčivosti, nikoli o správnosti, a to zejména na základě hloubky argumentace odůvodňující odklon, včetně odůvodnění významu a podstaty odlišného pozadí nynějšího interpretačního závěru; 4) v situacích, jež jsou prosty objektivních a nepochybných důvodů pro úsudek o nesprávnosti původní praxe (i vrcholných soudů), musí být důsledně posouzena míra důvěry patřičného subjektu ve správnost původního výkladu, a tedy legitimního očekávání výsledku závislého na původním výkladu a 5) legitimní očekávání ve správnost v aktuální věci zaujímaného výkladu práva posilují též předchozí řízení odvíjející se od týchž rozhodných skutečností, tím spíše byl-li v nich vydán mezitímní nebo částečný rozsudek.

⁵⁶ TRYZNA, J. *Limity retroaktivní aplikace právních předpisů*, s. 32.

Druhý závěr se soustředí na kritérium pro rozlišení metod řešení časové působnosti odklonů. Za klíčový považují okamžik vzniku rozhodné hmotněprávní skutečnosti. Jednání subjektů práva jsou závislá na reflexi normami práva hmotného, které dávají vzniknout právně relevantnímu očekávání jejich obsahu. Legitimita očekávání podoby uplatňovaných práv a soudního rozhodnutí poskytujícího jim ochranu není přímo závislá na okamžiku podání žaloby, které má (především co se týče relevance pro tento článek) účinky zejména ve sféře práva procesního. To odůvodňuje preferenci rozhodné hmotněprávní skutečnosti jako dělicího kritéria alternativ časové působnosti odklonů. Okamžik podání žaloby je významný pouze v některých případech při řešení časových účinků odklonu formou tzv. omezené retrospektivity. A to v případech, v nichž oprávněná důvěra v původní výklad zakládá legitimní očekávání jeho následování, a současně je omezeně retrospektivní řešení spravedlivější v rámci individuálního kontextu případu.

Třetím dílčím závěrem je preference začlenění návrhu intertemporálního pravidla odklonu přímo do přelomového rozhodnutí, je-li to alespoň částečně vhodné. A to jako návod pro následnou práci s novým kvazi precedentem, v němž může soud při detailní znalosti okolností dané kauzy uvést nejen základní důvody vedoucí ke změně dosavadního výkladu, ale též zhodnotit, v jakých okruzích případů, proč a kdy by měl být nový názor následován.

Výchozí teze o převaze incidentní retrospektivy tudíž převážně obstojí, avšak v některých případech může být vhodnější a spravedlivější příklonit se k omezeně retrospektivnímu řešení. Především by pravidlo incidentní retrospektivity nemělo být užíváno mechanicky, nýbrž vždy při zvažování konkrétních okolností svědčících o míře legitimního očekávání účastníků. Současně při zohlednění důvodů změny předchozí praxe. Pravidlo incidentní retrospektivity proto nemůže sloužit jako šablona řešení temporality odklonu, nýbrž toliko jako obecně pravděpodobné východisko finálního řešení. Taktéž se domnívám, že odůvodnění použití omezené retrospektivity musí být tím propracovanější, čím podstatnější je zásah do očekávání řešení případu souladného s předchozím výkladem práva. Časové účinky nově zaujatého výkladu tak musejí být váženy obzvláště pečlivě.

Overruling and Legitimate Expectation of Parties to a Trial

Viktor Gazda

Abstract: The article deals with the question of how to determine a general rule to guide a temporal scope of supreme or constitutional courts' overruling. This means it is focused on a temporal effect of the highest courts' decisions which change the current interpretation of a particular law. It explores the strengths and weaknesses of doctrinal approaches to solving the issues that arise from overruling an established judicial practice and reflects the key decisions of the Czech Constitutional Court as well. It also outlines a few most significant exceptions to the primary rule of solving the above-mentioned jurisprudential conflict – the so-called incident retrospectivity. After that, the article focuses on criteria to distinguish among methods to handle temporal scope difficulties of overruling. These methods are critically analyzed on the ground of trial parties' legitimate expectations of treating similar cases alike. The author asks himself if the acquired knowledge is generalizable and if it could be used to specify rules which are mainly applied when resolving a judicial “breakthrough”. At the conclusion, he points out the way to reduce the weaknesses of established methods and offers partly different solutions which are more reflective of a legitimate expectation of parties to a trial; so that the individual courts' decision would not be disproportionate under special circumstances.

Keywords: overruling, legitimate expectation, jurisprudential conflict, judicial law, precedent